

**НАУКОВА СПАДЩИНА В.С. ІКОННИКОВА В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ
ДИСКУРСІ : II пол. XIX – поч. XX ст.**

У статті визначено особливості становлення наукової педагогічної школи Університету св. Володимира, характеризувано продуктивність наукових шкіл, обґрунтовано спадкоємність наукових традицій, актуальність провідної ідеї лідера наукової школи. Розкрито наукову спадщину В.С. Іконникова в історико-педагогічному дискурсі.

Актуалізовано конструктивний досвід організації самостійної роботи студентів у вищій школі України заявленого історичного періоду.

Ключові слова: вищий заклад освіти, наукова школа, педагогічні персоналії, наукові традиції, актуалізація історичного досвіду.

Определены особенности становления научной педагогической школы Университета св. Владимира, выявлены характеристики продуктивности научных школ, обусловлены научные традиции, актуальность ведущей идеи лидера научной школы. Раскрыто научное наследие В.С. Иконникова в историко-педагогическом дискурсе.

Актуализирован конструктивный исторический опыт организации самостоятельной работы у высшей школе Украины заявленного исторического периода.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, научная школа, педагогические персоналии, научные традиции, актуализация исторического опыта.

The article reveals the peculiarities of incipience of scientific pedagogical school at St. Volodymyr University, its efficiency characteristics, inheritance of scientific traditions and the key idea of the leader of scientific school. Also V. S. Ykonnyk's scientific heritage in the historic and pedagogical discourse is revealed.

The constructive experience of the formation of scientific schools at higher educational establishments of Ukraine at the given historical period has been actualized.

Key words: higher educational establishments, scientific school, pedagogical personalities, scientific traditions, actualization of historical experience.

Упродовж віків у розвитку історико-педагогічного процесу, як і тепер, постать педагога залишається в центрі наукового пошуку. І нинішні й майбутні історики звертатимуться до особистостей як до носіїв певних цінностей, які вони перетворюють у процесі своєї діяльності у явища культури. Певною мірою цей процес є незалежною, об'єктивною складовою історико-педагогічного дискурсу. Для предметного поля нашого дослідження важливо відзначити про наукову спадщину В.С. Іконникова як лідера наукової школи, який згуртовував навколо себе обдаровану до наукових починань молодь, продукував нові прогресивні підходи у вищій школі.

В університетах України II пол. XIX – поч. XX ст. сформувала низка тенденцій розвитку професійно-педагогічної підготовки, що проявилися: в її організації через кафедри педагогіки; філологічних дисциплін; в інтеграції високого рівня загальнонаукової університетської та поглибленої педагогічної освіти; розвитку філософсько-психологічних засад університетської освіти; в розробленні детальних авторських варіативних програм із історії, філософії, філології, психології й педагогіки (педагогіки, теорії виховання, дидактики, історії педагогіки, окремих методик) тощо.

Наукові персоналії в університетах заявленого історичного періоду – це першопрохідники та засновники нових наукових галузей знань, які згуртовували навколо себе обдаровану до наукових починань молодь, продукували нові прогресивні підходи у становленні і розвитку вищої школи. Погоджуємося із положеннями академіка О. Сухомлинської, що „педагогічна персоналія – це більше, ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель” [20, с. 42].

Метою статті є подальше дослідження наукової спадщини В.С. Іконникова в історико-педагогічному дискурсі, актуалізації конструктивного досвіду, авторських концепцій організації самостійної роботи студентів у вищій школі України заявленого історичного періоду.

Результати аналізу наукових джерел дозволяють відзначити окремі визначення поняття „наукова школа”. Вчені С. Гончаренко, Н. Ничкало визначають, що „наукова школа – специфічна форма організації досліджень, яка передбачає об’єднання групи вчених навколо визнаного лідера з метою засвоєння та подальшої розробки його ідеї. Від інших форм спільної дослідницької праці наукова школа відрізняється поєднанням процесів здобуття й накопичення знань з підготовкою спеціалістів, тобто передаванням професійної компетенції від одного покоління до наступного” [16, с. 212]. Н. Дем’яненко наголошує, що „наукова школа – неформальний науковий колектив, який працює під керівництвом визнаного лідера-науковця. Підставою для ідентифікації наукової школи є наявність як мінімум одного покоління учнів” [3, с. 177]. Вчені відзначають, що у наукових школах підготовка вчених здійснюється на основі індивідуального підходу за такими основними напрямками: прищеплення навичок самостійної творчої діяльності; допомога в оволодінні методикою наукового дослідження; формування наукового світогляду; розвиток творчого мислення й ініціативи [3, с. 177; 16]. Наукова школа нами розглядається як колектив одностайців, які ведуть активну творчу роботу у певній галузі науки, активно залучають до наукової роботи молодих учених.

Такими „вільними геніями”, що інтегрували „науковий і освітній” компоненти у процесі викладання курсів наук перших вітчизняних університетів, прагнули зробити студентів учасниками цього руху, закладали підвалини наукових шкіл у зазначений час були постаті Д. Багалія, В. Бузескула, Л. Кассо, М. Максименка, О. Стоянова – у Харківському імператорському університеті; М. Максимовича, С. Гогоцького, В. Іконникова – у Київському імператорському університеті св. Володимира; М. Грушевського, Б. Маньковського, К. Твардовського – у Львівському королівському університеті ім. Франца І.; С. Смаль-Стоцького, Е. Тангеля у Чернівецькому королівському університеті тощо. Як свідчить аналіз наукових джерел зазначеного періоду, прогресивні методи викладання лекцій з постановкою проблемних запитань, пошукового підходу до розгляду питань плану практичного заняття (В. Іконников, М. Максименко, М. Грушевський), „спільний пошук істини” під час лекції (Д. Багалій), застосування „європейського методу наукового” (С. Смаль-Стоцький), порівняльного методу (В. Бузескул), використання диспутів для обговорення питань плану (О. Стоянов), вирішення конкретних юридичних казусів (Л. Кассо), використання елементів дослідження на лекції за допомогою спеціальних приладів (Е. Тангель) тощо [1].

Зауважимо, що з розвитком університетської освіти пов’язано становлення педагогіки як навчальної дисципліни. Зі становленням дидактики викладання університетських дисциплін відбувалося започаткування й утвердження педагогічних наукових шкіл вищої школи, набувала теоретичного осмислення й практичного впровадження самостійна робота студентів. Про те, що самостійна робота студентів є однією з найдавніших проблем педагогічної теорії та практики свідчить досвід становлення перших наукових шкіл Львівського королівського університету ім. Франца І., Харківського імператорського університету і Київського імператорського університету св. Володимира, Новоросійського імператорського університету, Чернівецького королівського університету, розкриття первинного змісту самостійної роботи студентів у роботі вищої школи вченими зазначеного періоду (С. Гогоцький, М. Лавровський, О. Потебня, К. Ушинський, Г. Челпанов, Є. Черкавський, П. Юркевич тощо [1]).

До дослідження постаті Володимира Степановича Іконникова, випускника Імператорського університету св. Володимира (1865 р.), історика, джерелознавця, бібліографа, археографа, професора, одного з перших академіків Української академії наук зверталися багато вчених. Зокрема, безпосередньо історичне джерелознавство у творчості В. Іконникова було предметом дослідження у докторській дисертації І. Войцехівської (1999), результати якої лягли в основу монографії „Володимир Іконников: джерелознавчі студії” (1999). Історію Росії у науковій та педагогічній творчості В. Іконникова досліджувала

Л. Жицька (2009), Історичний портрет Володимира Іконникова оприлюднено у Пам'ятках історичної думки України (2004).

Науково-педагогічну діяльність В. Іконникова у вищих закладах освіти України (друга пол. XIX – поч. XX ст.) досліджувала С. Грищенко (2006). Проведено цілісне дослідження науково-педагогічної діяльності в працях В. Іконникова. Проаналізовано та систематизовано педагогічні ідеї науковця, висвітлено його діяльність у вищій школі (Харківському імператорському університеті, Університеті св. Володимира, Київських Вищих жіночих курсах), визначено основні напрями і зміст науково-педагогічної діяльності (науково-історіографічний), виявлено базові чинники формування науково-педагогічного світогляду вченого-педагога (родинне виховання та соціальне оточення; система освіти в кадетському корпусі Києва, позитивний приклад викладачів кадетського корпусу І. О. Бржезицького, А. В. фон-Вольського; університетська освіта в Університеті св. Володимира, історико-філологічний факультет), узагальнено досвід діяльності В. Іконникова у ВНЗ і в громадських інституціях (редакція „Університетських відомостей”, Вчені архівні комісії, Історичне товариство Нестора-літописця, Товариство любителів давньої писемності).

Енциклопедичні видання засвідчують, що за 53 роки активного творчого життя В. Іконников видав 716 наукових розробок загальним обсягом понад 15,5 тис. сторінок, не беручи до уваги редагованих видань. Він – автор 21 монографії, 90 статей у періодичних виданнях і збірниках, 521 бібліографічної нотатки [5]. Особливе місце серед наукових досліджень В. Іконникова посідає його велика праця в двох томах „Опыт русской историографии”. Цей твір є результатом його багаторічної праці в Київському університеті над російською історіографією з подальшою її науковою розробкою. У зв'язку з цим дослідженням В. Іконников уважно стежив за поточною історичною літературою і зібрав багато рідкісних примірників книг і рукописів. В його особистій бібліотеці налічувалося 160 тис. томів книжок, понад 3 тис. різних брошур та інших видань з історії, археології, історіографії тощо. Все це дало змогу авторові наприкінці кожної частини своєї праці подати майже вичерпну бібліографію. „Опыт русской историографии” та багато інших праць В. Іконникова не втратили свого значення і для сучасної історичної науки.

У 1865 р. В. Іконников закінчив історико-філологічний факультет Університету св. Володимира. Захоплений ідеями свого іменитого попередника, блискучого науковця М. Костомарова, молодий студент надрукував статтю „Кто был первый Самозванец?”, де чимало сторінок присвятив Україні. Ще в юнацькому віці виявився талантист В. Іконникова як ерудованого суспільствознавця. За працю „Максим Грек” (1862) він отримав Пироговську стипендію. Нагороджений орденами св. Станіслава, св. Анни 2-го, св. Володимира [5]. Після захисту докторської дисертації „Спроба дослідження про культурне значення Візантії в російській історії” у 1870 р. В. С. Іконникова затвердили професором. Про професійне становлення вченого свідчать проаналізовані архівні джерела. Зокрема, про призначення його деканом історико-філологічного факультету Київського імператорського університету св. Володимира (21 травня 1877 р.) [14, 2 арк.], представлення на звання заслуженого ординарного професора (9 травня 1892 р.) [9, 2 арк.].

Майже 50 років Володимир Степанович віддав служінню історичній науці у стінах Університету св. Володимира. Читав курс російської історії переважно від XV до початку XIX ст., до часів Олександра I включно, а також спеціальні курси і курс російської історіографії. Коло наукових інтересів професора Іконникова було досить широким. Як і В. Б. Антонович, він був обраний дійсним членом академії наук, членом багатьох наукових товариств і установ, вчених рад університетів, не раз обирався деканом історико-філологічного факультету Київського університету (1877–1880, 1883–1887), головою Історичного товариства Нестора-літописця, що існувало при університеті (1874–1877), (1893–1895), і одним із засновників якого він був [13, с. 185–186]. Вагомим внеском В. Іконникова у розвиток вітчизняної науки слугують праці „Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира (1834–1884)” за ред. В. Іконникова (1884 р.) [11]; „Библистический словарь профессоров и преподавателей императорского университета св. Владимира (1834–1884 гг.)” [2].

У зазначений період закладалися основи наукових шкіл в Університеті св. Володимира. Славну сторінку в історії педагогічної науки Київського імператорського університету

св. Володимира написав В. Іконников. Шлях наукового становлення вчених у зазначений період не був простим і досить часто проходив складні випробування. Так, про суперечливий період для утвердження наукових поглядів молодих науковців у зазначений період свідчать спогади В. Іконникова. Так, вчений відзначав, що займатися науковими дослідженнями ставало все складніше і складніше. „Новий погляд на предмет і науковий погляд, незгода із засвоєними або нав'язаними поняттями, – підкреслював В. Іконников, – викликали боротьбу в самому науковому середовищі, яка відбивалася і на самій обробці науки, і на самих заняттях. Пропуск навіть найкращих праць був дуже утруднений. Курси, рекомендації та дисертації затримувались і змінювались або зовсім не видавались. Чигерін у своїй праці „О народном представительстве” так описує той час: „Я мимоволі згадую, що 10 років тому видавав дисертацію про обласні установи Росії в кінці XVIII ст. – роботу винятково наукового змісту, у якій не було жодного політичного натяку; але протягом 2-х років факультетська цензура не хотіла її пропускати, такі були тодішні настрої. Вже у 1856 р., коли російській літературі було дано більше волі, я зміг її надрукувати завдяки ліберальному цензору... Тепер же (1866 р.) я, без цензури, не боячись переслідувань, видаю в світ працю, де вільно обговорюються корінні, нагальні питання політики, про які раніше і заікнутися не можна було” [10, с. 95–101].

Історико-педагогічний аналіз архівних матеріалів дозволяє відзначити високу професійну майстерність професора В. Іконникова у підготовці навчальних курсів для студентів. Про авторський підхід до питання самостійної роботи студентів свідчать архівні матеріали його лекцій з педагогіки та практичних занять із історії [6, арк. 1–168; 8, арк.; 7, 37 арк.]. У вересні 1868 р. В. С. Іконников прочитав першу в Університеті св. Володимира лекцію з російської історії, поклавши початок плідній діяльності в цьому вищому навчальному закладі. Про авторський підхід до організації самостійної роботи студентів свідчать архівні матеріали його лекцій з педагогіки та практичних занять із історії [6, арк. 1–168; 8, 9 арк.; 7, 37 арк.]. Про неординарну постать В. Іконникова дослідник О. Соколовський зазначав, що „виклад” лекцій вченого був самотнім. Змістовний бік його лекцій відзначався ґрунтовністю, науковістю та спокійністю викладу. Він завжди піклувався про те, щоб слухачі уважно слідували за його думкою і розуміли сутність питань, що підглядали розгляду. Учений умів словом заохочувати їх до навчання. Він ніколи не зводив лекції до дослівного переказу підручників та посібників. Його викладу були властива переконливість. Матеріал лекційного курсу був підібраний так, щоб він містив усе принципове й необхідне, зважаючи на його значно більший, порівняно з підручником, обсяг [21]. Отже, лекційні курси В. Іконникова були продуктом попереднього творчого пошуку вченого, а наявність багатоджерельної бази давала можливість отримати орієнтири для самостійної пошукової діяльності, що зумовлювало безпосереднє формування творчої активності студентів для майбутньої самостійної роботи. Прикінцевим етапом визначалось здійснення аналізу отриманих результатів і формулювання висновків. При цьому Володимир Степанович наголошував, щоб кожен студент залучався до пошукової діяльності, де випробував свої пізнавальні здібності, пережив радість самостійного відкриття. Розвиваючи цю думку, В. Іконников відзначав, що найнебезпечнішими є застарілі методи навчання й невігластво, подолання яких потребує зусиль від викладачів: „Від нестачі в істиннім вчені роблять насильницькі, забобонні примуси й гоніння. В даний час треба дати більший простір і рух нашому розумовому життю” [12, с. 119]. Можемо відзначити, що система організації самостійної роботи студентів В. Іконникова ґрунтувалася на засадах актуалізації потреби в знаннях, створенні умов для мимовільного збагачення пам'яті в процесі самостійної пошукової діяльності з елементами творчості.

У зазначений період Г. Фальброком і В. Чарнолуським у „Настольной книге по народному образованию” [22]. був виданий нормативний документ, котрий вперше чітко визначав місце самостійної роботи в навчальному процесі. Зокрема, в „Інструкції про порядок управління учительськими інститутами”, яка була затверджена Міністерством народної освіти 1 липня 1876 р. у розділі II (п. 21) „Викладачі і обов'язки” (по навчальній частині) було зазначено:

Викладачі, які викладають упродовж всього 3-х річного курсу, поряд з викладом свого предмету, обов'язково повинні:

- а) знайомити вихованців з методами викладання;
- б) періодично перевіряти знання вихованців з методами викладання;
- в) перевіряти знання вихованців засобами бесіди у класі, причому звертати особливу увагу на словесний виклад предмету вихованнями;
- г) привчати вихованців до самодіяльності засобами самостійних робіт, що полягають у читанні книг і в письмовому викладі питань, які вимагають самостійного пояснення;
- д) у старших класах керувати вихованнями, кожен зі свого предмету, на практичних заняттях викладання у міських училищах, що є при інститутах, слідкувати за ходом викладання і представляти педагогічній раді звіти про викладацькі здібності вихованців [22, с. 1097].

Щодо контролю за самостійною роботою студентів у навчальному процесі необхідно зазначити, що в інструкції (22, п. 22) кожен викладач повинен був вести список вихованців і відмічати у ньому успіхи, а через кожних два місяці ці списки пропонувати педагогічній раді для обговорення та складання відповідних висновків і зауважень [22, с. 1097–1098]. Зазначимо, що важливою складовою навчального процесу було виховання молодих людей, що сприяло розумінні та усвідомленому ставленні до навчання та самостійної праці. У розділі „Виховна частина” (22, п. 23) визначено такі обов’язки викладачів (у більшості консультативного характеру з врахуванням його кураторських обов’язків):

- а) розвивати та закріплювати морально-християнські переконання, почуття обов’язку, честі, справедливості, законності, патріотизму, і головне – важливість педагогічного покликання;
- б) у наукових заняттях – давати поради, пояснювати труднощі, вказувати кращі допоміжні твори із кожного предмету, полегшувати засвоєння важких місць окремих авторів, бесідувати про прочитане; особливо із тих наук, які є їх спеціальністю;
- в) „на обов’язки викладання законовчителя повинно лежати ознайомлення вихованців з відомими творами морально-релігійного змісту, щоб надалі вихованці могли керувати їх читанням у міських училищах” [22, с. 1098].

Зазначені заходи знайшли відображення як у правилах для студентів Київського імператорського університету св. Володимира (1872 р.), так і Харківського імператорського університету (1878 р.) [17]. У цих документах вказується, що: а) слід упродовж року постійно спостерігати за проведенням практичних занять; проводити щорічно теоретичні та практичні екзамени. Практичні заняття, таким чином, розглядали і як форму навчання, професійного та наукового зростання. Зокрема, у звітах Київського імператорського університету св. Володимира і Харківського імператорського університетів підкреслювалися роль і значення самостійних практичних занять, характер самостійної науково-дослідницької роботи студентів і відзначалися викладачі, які створювали умови для самостійної науково-дослідницької роботи студентів. Наприклад, у звіті Київського імператорського університету св. Володимира за 1875 р. були особливо відзначені практичні заняття зі студентами, що проходили під керівництвом викладачів, професорів О. Кистяковського, В. Іконникова, В. Модестова, О. Селіна, О. Бунге, М. Зібера. У звіті ж Харківського імператорського університету значно пізніше відзначалися заняття з російської мови професора словесності М. Сумцова та інші. Отже, під час організації самостійної роботи студентів окрім активних методів навчання у процесі викладання лекцій, розпочалася популяризація і активне впровадження організації самостійної роботи студентської молоді під час семінарів, співбесід, репетицій, практичних занять.

Зазначимо про прогресивність, на той час концептуальних ідей В. Іконникова щодо організації самостійної роботи студента під безпосереднім керівництвом викладача, зокрема під час викладання в Київському імператорському університеті св. Володимира (1868–1918) та на Київських Вищих Жіночих Курсах (1878–1889). В. Іконников наголошував, що у роботі педагогічних відділень головна увага на практичних заняттях повинна звертатися на їх педагогічну сторону: опрацювання проблеми, форма викладу, здатність подати матеріал й вміння ним користуватися. Іноді для вправлення студентів радив використати імпровізовану лекцію. Керівник пропонував студентам на вибір теми, разом із тим дозволяв студентам самостійно підготувати лекцію на довільно обрану тему: про характер, про страх, про держави, про французьку революцію тощо [8, арк. 8.]. Нами досліджені наукові

матеріали щодо практичних занять, практичних семінаріїв, які проводилися з розряду наук університетського курсу В. Іконниковим. Вчений, аналізуючи вправи Драйзена, як і І. Срезневський, аналізував організацію та проведення практичних вправ зі студентами за кордоном. Він наводить приклади використання професорами, доцентами, приват-доцентами вправ під час викладання практичних занять, зокрема у німецьких й швейцарських освітніх закладах [8, арк. 2 зв.]. Логіко-системний аналіз архівних джерел, історико-педагогічної літератури дозволяють відзначити неординарну постать професора В. Іконникова під час роботи на ВЖК у м. Києві, про що свідчать схвальні відгуки вдячності від слухачок курсів за „належну підготовку до самостійної праці” [15, 2 арк.].

Вивчення історико-педагогічних джерел з проблеми дослідження [1; 5-15; 17-18; 21] дозволяє відзначити, що В. Іконников мав авторську концепцію й індивідуальний стиль організації навчальної роботи студентів, в основу якого ліг, окрім пояснювального, проблемний виклад навчального матеріалу. Учений підкреслював, що звичайне пояснення, якщо воно навіть супроводжується демонстрацією методу, є недостатнім. Важливо відзначити про наполягання вченого щодо необхідності організації самостійної пошукової роботи самих студентів. Він радив, що її організацію і виконання доцільно здійснювати поетапно, починаючи з проведення бесіди, в якій молоді люди намагатимуться самостійно розв’язати певну проблему, вести обговорення способів і методів дослідження, стимулювати переосмислення набутого досвіду. В. Іконников практичні заняття в університетській освіті визначав доповненням до лекцій, які викладають професори університетів. Вчений серед самостійних занять студентів із рукописами виділяв дві групи вправ: технічного характеру: читання, розбір рукописів, переписування текстів тощо; практичного характеру, що допомагають формувати навички міркувати, оголошувати й пояснювати назву теми, перевіряти факти для внесення уточнень в історію, визначення епохи за текстом та характеризувати її, вчитися відрізняти первинні документи від вторинних тощо [8, арк. 3].

На практичних заняттях студенти здійснювали порівняльний аналіз наукових джерел, висловлювали критичне ставлення при визначенні достовірності й істинності фактів. Кількість осіб, що брали участь у практичних заняттях була нормованою по 5–15 осіб підгрупами й чергувалася з іншими дисциплінами. Так, учасники семінарії на практичних заняттях виступали із своїми самостійними працями, за їх читання здійснюється нагородження. Після „прочитання” здійснювався розбір праці учасниками семінарії [8, арк. 7–7 зв.]. Зазначимо, що практичні університетські заняття проходили в аудиторії упродовж двох годин: перша година була присвячена читанню, а інша – бесіді і диспуту. Вчений зазначав, що на семінаріях здійснюється підготовка спеціалістів і до самостійної праці із архівної справи. В. Іконников визначав необхідні умови для успішного проведення практичних видів занять зі студентами. Для цього необхідно:

- враховувати підготовку слухачів, рівень їх навичок наукової роботи;
- чергувати вправи з начальних дисциплін теоретичної підготовки (юридичної, медичної, філософської) тощо.

Практичні заняття за планом В. Іконников проводив зі слухачами по групах: спочатку проводив вправи на читання і розбір текстів, а пізніше на семінаріях вивчали джерела (рукописи, філософські трактати, розбір друкованих і писаних листів), виконували друкування і читання лекцій, вивчали і прочитували теми тощо [8, арк. 9]. Для активної участі на практичних заняттях від студента вимагалася хороша підготовка, знайомство з підручниками школи, енциклопедичне знайомство з основними питаннями предмету науки. Головне призначення систематичних вправ професор вбачав у вихованні „изыскающего педагогического навыка, приемов и знакомства с педагогическими теориями” [8, арк. 8 зв.]. Важливо відзначити, що професори під час викладання лекційних курсів не тільки повідомляли змістовну інформацію з науки, а й стимулювали студентів до самостійних наукових пошуків, написання рефератів, здійснення перекладів. Так, у спогадах І. Срезневського читаємо як один викладач видав короткий огляд курсу на початку викладання, де були літературні джерела з викладом матеріалу. Слухачі, які не бажали бути на його читаннях „гостями” (як висловлюється викладач), повинні підготуватися до них напередодні, користуючись посібниками, і бути готовими відповідати на його запитання за вказаними джерелами й посібниками. Варто зазначити, що запропоновані посібники й інші

джерела були наявними у бібліотечних та особистих фондах професора [19, с. 4]. Серед засобів для посилення участі викладачів у виконанні наукових самостійних робіт слухачами університету, необхідно назвати „Звіти викладачів», які вони повинні були подавати щорічно на вчену раду університету про те, чим займалися зі слухачами крім викладання, які з робіт заслуговують уваги.

Отже, історико-педагогічний дискурс досліджуваної проблеми дозволяє відзначити, що на початку ХХ ст. самостійна діяльність розумілася як безперервна освітня діяльність, що особливо відповідає сучасним тенденціям неперервної освіти. У зазначеному історико-педагогічному періоді центральним моментом у визначенні самоосвіти була самостійна пізнавальна діяльність, що відповідає сучасному її визначенню. З іншого боку, відсутність централізованого забезпечення навчально-виховного процесу вищих закладів освіти у названий період сприяло появі ініціативи нових демократичних концепцій розвитку вищої освіти, авторських теорій, оригінальних моделей і програм щодо організації самостійної роботи студентів. Зазначимо, що саме у педагогічній думці досліджуваного періоду спостерігаємо появу нового принципу теорії навчання – активного завоювання знань за допомогою самостійної роботи студентів.

Логіко-системний аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати про авторську науково-педагогічну концепцію В. Іконникова щодо напрямів визначення та організації самостійної роботи студентів у вищій школі. Складники авторської програми: 1) концептуальні ідеї щодо організації роботи слухачів у процесі вивчення певної науки; 2) розробка програми для реалізації змісту навчальної дисципліни; 3) завдання проблемного характеру для актуалізації наукових знань під час лекцій; 4) система завдань для самостійної роботи на практичних заняттях; 5) матеріали для збагачення змісту, форм і методів для викладання певної галузі науки з врахуванням підготовки слухачів, рівня їх навичок самостійної наукової роботи.

Упродовж сорока років – із 1873-го по 1913 р. – В. Іконников був головним редактором „Університетських відомостей” – періодичного щомісячного видання, якого не мав жоден інший з тогочасних університетів, з публікаціями наукових робіт викладачів для здобуття наукових ступенів та кращих творчих робіт студентів, результати діяльності 10 наукових товариств: дослідників природи, фізико-математичне, фізико-хімічне, хірургічне, історичне Нестора-літописця, юридичне тощо. Він підготував і видав наукові публікації студентів і викладачів більш як за 20 років (1861–1883) у книзі „Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского университета св. Владимира (1834–1884)” [11], структурованій за певною системою бібліографічного і систематичного принципу (див. табл. 1).

Тематика публікацій була різноплановою, актуальною, зміст критичним, разом із тим дотепним для обговорення. У знак нагородження авторів відтиски їх творів відзначалися фінансовою допомогою у 200 руб., за розпорядженням правління до 500 руб., за розпорядженням Вченої ради до 1 тис. руб., тобто так звані гонорари.

Таблиця 1.

Тематика публікацій в „Університетських відомостях” за 1861–1883 рр.

[складено за матеріалами бібліотечних видань та історичних колекцій
НБУ ім. В. І. Вернадського (вибірково) 11, с. 32–35]

з/п	Тематика публікації	Період
1.	Babeau A. Le village sous Hancien regime. Paris. Проф. Фортинський	1878, с. 373–393
2.	Beitrag zur Kritik und Erklarung der Satiren des D. Jun. Juvenalis, Kiew. Докторська дисертація проф. Деллена. Рец. Нейкирха	1864, с. 61–64
3.	Бібліографічні замітки про нові книги: професорів Аландського, Іконникова, Котляревського, Лучицького, Міщенко, Романовича-Славатинського і Терновського	(з 1875 р. по 1878 р. у кожному випуску книги)
4.	Бібліографічне оголошення про видання „Філологічних записок” А. А. Іванов	1878, с. I–VIII; 1881, с. 1–12

5.	Заперечення на зауваження п. Сидоренка з приводу твору „Дворянство у Росії”. Проф. Романович-Славатинський	1870, с. 1–15
6.	Заперечення на рецензію твору „Досвід дослідження про культурне значення Візантії” В. Іконнікова	1870, с. 1–56, с. 1–46
7.	Питання про історичне значення Римської імперії і Таціти М. Драгоманова. Рец. Більбасова	1870, с. 1–5
8.	Держава і народна освіта у Росії XVIII ст. Твір Владимирського-Буданова. Рец. проф. Іконнікова	1874, с. 153–176
9.	Дворянство у Росії від початку XVIII ст. до відміни кріпосного права. Дис. на ступінь доктора наук, Романовича-Славатинського. Рец. Незабитовського і Сидоренка	1870, с. 1–10
10.	Європейське міжнародне право, А. В. Гефтера. Рец. прив.-доц. Базінера	1880, с. 166–167
11.	Історія розвитку залізнично-дорожньої політики у зв’язку з поширенням залізничних доріг у важливих державах Західної Європи. Дис. на ступінь докт. політ. екон. проф. Г. Цехановецького. Рец. Н. Х. Бунге	1869, с. 3–4
12.	Досвід з історії розвитку моральності. Л. Воеводського. Доц. Міщенко	1875, с. 161–178

Сума понад 200 руб. – відносилася до творів наукового характеру і до методичних керівництв. Якщо визначалася сума більша як 500 руб., то необхідна була процедура балотування на Вченій раді університету. Зазначимо, що і статутні можливості (§109), які надавалися університетам щодо використання зібраних коштів за слухання лекцій, дозволяли використовувати їх на друкування студентських творів. Так, нами досліджено архівний документ про надання грошової допомоги на видання ним наукової роботи студенту Університету св. Володимира Л. Личутковському у розмірі 200 руб. (30 вересня 1868 р.) [4, 3 арк.].

„Праці університетських слухачів вибірково друкувалися за рахунок університетів, вони свідчили про вимогливість професорів до їх змісту” [19, с. 3], та про стимулювання результативної наукової праці студентів. Надзвичайно важливо і сьогодні звучать рішення про те, що твори, удостоєні золотої та срібної медалі, друкувати за рекомендацією вченої ради і за рахунок університету (§97). Розповсюдження екземплярів „Університетських відомостей” здійснювалося як у Києві (141 екземпляр) та і за межі Києва – 28 екземплярів [11, с. 382] (див. табл. 2). Важливо відзначити для предмету нашого дослідження, що видання „Університетських відомостей”, у яких публікувалися важлива наукова інформація як для професорсько-викладацького складу, так і для стипендіатів (новинки наукових досліджень з різних наук, дисертації та відгуки на них, зарубіжні наукові статті, бібліографічні замітки про нові надходження книг, зауваження на посібники і на твори й рецензії на них, оголошення про нові видання) розповсюджувалися на безоплатній основі.

Таблиця 2

Відомість про видання безкоштовних екземплярів „Університетських відомостей”

[складено за 11, с. 382]

№ за/п	Розсилка	Кількість екземплярів
У Києві		
1.	Професори і викладачі Університету св. Володимира	95
2.	Колишні професори	13
3.	Особи, що служили при університеті	7
4.	Установи університету	9
5.	Бібліотека університету і студентське відділення по 2 екз.	4
6.	Стипендіати для приготування до професорського звання	13
Всього 141 екземпляр		
За межі Києва		
7.	Контора двору Е. І. В. Великого князя Костянтина Миколайовича	1

8.	Е.И.В. Велика княгиня Катерина Михайлівна	1
9.	Міністерство народної освіти і редакція журналу „Міністерство народної освіти”	7
10.	Почесні члени університету	6
11.	Колишні професори та службовці	6
12.	Інші університети	7
Всього 28 екземплярів		

Логіко-системний аналіз відомостей про друк „Університетських відомостей” Імператорського університету св. Володимира за 1861–1884 рр. свідчить про те, що в основному примірник відомостей включав від 7 (у 1861р.) до 38 друкованих листків (у 1878 р.) тиражем від 300 до 600 примірників. Видавництво „Університетських відомостей” обходилося для університету коштом від 1259 руб. (1861р.) до 5 954 руб. у 1878 р. Необхідно відзначити, що головними передплатниками видання були студенти (табл. 3).

За результатами відомостей про видання до кінця 80-х років спостерігається тенденція до зменшення передплати журналу (109 – у 1882 р., 162 – у 1883 р.). Якщо у 1861 р. „Університетські відомості” передплатило 16 студентів, то починаючи з 1867 р. до 1870 р. від 150 до 180, а упродовж 70-х рр. XIX ст. від 180 до 236 (1873 р.) студентів стали передплатниками видання. Передплату здійснювали і приватні особи, однак їх була незначна кількість (у межах 30 у році). Окремою графою у відомостях зазначалася кількість екземплярів, що були обмінені на інші видання. Вони були незначними – від 1 до 75 екземплярів, зокрема у 1884 р. А ось динаміка безоплатних видань упродовж 1861–1884 рр. виявилася позитивною, вона зросла від 89 екземплярів до 222 у 1884 р.

Таблиця 3

**Історико-статистичні дані про друкування
„Университетских известий” (1861–1884 рр.)**

[4 Відділ бібліотечних зібрань та рідкісних колекцій НБУ ім. В. І. Вернадського,
4о СХІІ 4/165]

**Свѣдѣія о печатаніи Университетскихъ Извѣстій съ сѣнтября 1861 года по 1884 годъ
(мовою оригіналу)**

Годъ	Въ сколькохъ экземплярахъ печатались Извѣстія	Число печатныхъ листовъ	Во сколько обходилось печатаніе Извѣстій		Сколько ежегодно было подписчиковъ			
			Руб.	К.	Студенти	Частныя лица	Общѣн.	Безплатная выдача
1861	300	отъ 7 – 13	1259	18	16	–	–	89
1862	300	5 – 10	3175	26	68	3	–	220
1863	300	10	3741	47	79	3	1	В о з р а с л а д о
1864	300	11	3035	74	87	3	1	
1865	300	11 – 16	3050	36	80	3	1	
1866	450	10 – 13	3489	76	176	11	7	
1867	450	15½ – 20	4059	50	154	12	8	
1868	500	15–20	4114	22	163	10	6	
1869	500	10–20	4467	83	180	12	5	
1870	500	20	4218	48	185	15	8	
1871	500	10–22½	4130	80	174	24	4	
1872	550	20	5060	–	221	15	10	
1873	550	15–20	4943	–	236	21	9	220
1874	500	14–23½	4752	–	174	7	5	125
1875	600	17–26½	4578	–	140	9	6	Возр асла по
1876	500	17½ – 30 ¹ / ₆	4477	–	146	18	12	

1877	500	22½ – 28½	5720	73	170	18	30	
1878	500	23 – 38	5954	29	194	28	36	
1879	500	20 – 28½	4862	88	187	38	38	
1880	600	21 – 26½	5683	54	180	32	39	214
1881	600	20 – 25	4937	13	118	38	53	219
1882	500	16 – 24	5477	–	109	36	49	222
1883	500	20 – 26	4252	7	162	27	52	223
1884	500	–	–	–	–	28	75	222

Отже, необхідно відзначити вагомий внесок професора В. Іконникова, який зумів на той час об'єднати наукові публікації більш як за 20 років (1861–1883 рр.) у структурований у певній системі за бібліографічним і систематичним принципом книзі, що було визначальним як для наукової спільноти, так і для студентства [1, с. 167].

Наукова спадщина В.С. Іконникова, досліджена в історико-педагогічному дискурсі, багатогранна. Постать професора В. Іконникова простежується у багатовекторній науково-педагогічній діяльності: науково-методичній, організаційно-управлінській та видавничо-педагогічній. Новаторські навчально-методичні ідеї, які запроваджував професор В. Іконников, вважаємо яскравим прикладом конструктивного досвіду організації самостійної роботи студентів у вищій школі України заявленого історичного періоду. Вагомий його особистий внесок щодо розвитку і стимулювання студентської наукової роботи у видавництві „Університетських відомостей” Київського імператорського університету св. Володимира. Досліджені наукові джерела, науково-методичні видання свідчать про продовження традицій наукових шкіл у стінах Київського імператорського університету св. Володимира, представлених непересічними постатями, яким і був В. Іконников.

Результати проведеного дослідження (2002-2012 рр.) переконують, що у зазначений період розвиток теорії та практики самостійної роботи студента у навчальному процесі вищої школи відзначився наступними тенденціями:

- вперше були введені інструкції для організації самостійної роботи у навчальному процесі для студентів і викладачів учительських інститутів („Інструкції про порядок управління учительськими інститутами” (затверджена 1 липня 1876 р.); „Інструкцією стосовно обсягу і методу викладання навчальних предметів в учительських інститутах” (затверджена 13.11.1876 р.), що стали необхідною базою для розробки нормативних положень методики організації та проведення, управління самостійною роботою студентів з теоретичного й „спеціального і практичного навчання”;

- розроблення професорами вищої школи досліджуваного періоду авторських програм навчальних курсів з блоками завдань для самостійної роботи студентів (на лекційні, практичні, лабораторні заняття), з врахуванням підготовки слухачів, рівня їхніх навичок самостійної наукової роботи;

- активне використання у навчальному процесі самостійних робіт: усне вирішення запропонованих викладачем питань, виконання у його присутності; вивчення і пояснення послідовності роботи із джерелами; написання творів на теми за власним вибором або на запропоновані науковим керівником;

- пошуки нових видів і форм самостійної роботи студентів: репетиції, пояснення та демонстрація прийомів, читання і вивчення напам'ять вибраних місць, які супроводжувались усним переказом прочитаного й почергове вивчення студентами; бесіди зі студентами про наукові предмети під керівництвом викладача; наукові узагальнення, консультування до проведення іспитів тощо;

- впровадження нових видів і методів самостійної роботи у підготовці та під час проведення семінарів; у процесі використання практичних методів навчання, що проводились у кабінетах і інших допоміжних навчально-виховних установах університету;

- налагодження систематичних випусків самостійних праць викладачів і самостійних наукових робіт студентів у періодичних університетських виданнях („Університетські відомості” з 1861 р.) [1] тощо.

Вище зазначені аргументи дозволяють стверджувати про конструктивний досвід організації самостійної роботи студентів у вищій школі України заявленого історичного періоду. Результати дослідження підтверджують положення вчених про новаторські ідеї прогресивних викладачів у стінах Київського імператорського університету св. Володимира, представлених непересічними постатями, яким і був В. Іконников.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в актуалізації вітчизняного конструктивного досвіду організації та керівництва самостійною роботою студентів у вищій школі досліджуваного періоду для сучасної практики вищих навчальних закладів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенера В. Є. Самостійна робота студентів у вищій школі України: історичні трансформації (друга половина XIX – кінець XX ст.) / В. Є. Бенера. – Рівне : ПП ДМ, 2011. – 640 с.
2. Библиографический словарь профессоров и преподавателей имп. университета Св. Владимира (1834–1884) / Сост. и издан под ред. проф. В. С. Иконникова. – Киев : Университетская тип., 1884. – 816 с.
3. Дем'яненко Н. М. До обґрунтування феномену „наукова школа” Історико-педагогічні студії : науковий часопис / [гол. ред. Н. М. Дем'яненко]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 2. – С. 176–179.
4. Держархів м. Києва, ф. 16, Університет св. Володимира, оп. 307, спр. – О выдаче студенту Личутковскому пособия 200 руб. на издание им сочинения (30 сентября 1868 г.). – 229, 3 арк.
5. Іконников Володимир Степанович [Видатні люди] [Назва з екрану] famous-people.pp.ua/ikonnikov-volodymyr-st.
6. Іконников В. С. Записки по педагогике. Напечатано. – ІР НБУ імені В. І. Вернадського, ф. 46, спр. 635, 168 арк.
7. Іконников В. С. Русские университеты в связи с ходом общественного образования (1876 г.). Без конца с пропусками в тексте. – ІР НБУ імені В. І. Вернадського, ф. 46, спр. 71, 37 арк.
8. Іконников В. С. Практические занятия / при изучении истории / Автограф. (б/д). 4° – ІР НБУ імені В. І. Вернадського. – ф. 46, спр. 46, 9 арк.
9. Іконников В. С. Ректор Университета св. Владимира – Иконникову В. С. письмо по поводу представления о возведении его в звание заслуженного ординарного профессора (9 мая 1892 г.). – ІР НБУ імені В. І. Вернадського, ф. 46, спр. 293, 2 арк.
10. Іконников В. С. Русские университеты в связи с ходом общественного образования // Вестник Европы. – 1876. – Ч. 4. – 9, 10, 11. – С. 161–207, 492– 551, 73–133.
11. Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета св. Владимира (1834–1884) под ред. В. С. Иконникова. – Киев. – 1884. – 4°СХІІ 4/165. – 396 с.
12. Историко-филологическое общество при имп. Харьковском университете за первые 25 лет существования (1877–1902). Редиг. Е.К. – Х. : Губ. правл. 1902. – 10 с.
13. Київський національний університет імені Тараса Шевченка : Незабутні постаті / [Авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк ; Ред. кол. : В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський, О.К. Закусило, В.І. Андрейцев, В.Ф. Колесник, В.В. Різун та ін.]. – Київ : Світ Успіху, 2005. – С. 185–186.
14. Письмо Платону Ал. по поводу избрания Иконникова В. С. деканом историко-филологического факультета Университета св. Владимира (21 мая 1877 г.). Копия рукой В. С. Иконникова. – ІР НБУ імені В. І. Вернадського, ф. 46, спр. 328, 2 арк.
15. Письмо слушательниц ВЖК в Києве – Иконникову В. С., заведующему курсами письмо с благодарностью в связи с окончанием курсов (1 июня 1889 г.). – ІР НБУ імені В. І. Вернадського, ф. 46, спр. 306, 2 арк.
16. Професійна освіта: словник : навч. посіб. / [укладач С. У. Гончаренко та ін. / за ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
17. Розвиток філософської думки в Україні / Вільчинський Ю. М., Скринник З. Е., Скринник М. А. та ін. – К. : Наукова думка, 1994. – 272 с.

18. Соболевский А. И. Памяти Владимира Степановича Иконникова (Наброски воспоминаний) // Библиографические известия. – 1925. – №1-4. – С. 215-218.
19. Среневский И. О научных упражнениях студентов (Письмо по поводу записки профессора Драйзена) (1869). – 8° 5В XXXV 7/280. – 5+. – С. 5-19.
20. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
21. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет / редкол. : С.М. Короливский (пред.), Н. К. Колесник, А. Г. Слюсарский [и др.]. – Х. : Изд-во Харьков. ун-та, 1955. – 386 с.
22. Фальборкъ Г. и Чарнолуский В. Настольная книга по народному образованию. Законы, уставы, справочные сведения и приложения по школьному и внешкольному образованию народа. Т. 2 СПб., 1901. 8° СХІІ 5/310 (т. 2. – 1538 с.).

Рецензент : д. пед. н., проф. Шевченко Г. П.